

SECTIO ALTERA
DE INDISSOLUBILITATE

MATRIMONII CHRISTIANI.

Ad eum modum, quo monogamia in perfectam et imperfectam distinguitur, sic indissolubilitas alia plena est et perfecta, alia vero imperfecta. Indissolubilitas perfecta respicit vinculum, adeo ut coniugium (consummatum saltem) nunquam dissolvatur quoad *vinculum*, ac nunquam propterea liceat vivente coniuge coniugium aliud iniri; imperfecta vero respicit domesticam societatem, quae dissolvi potest, quin tamen liceat coniugibus ita divulsis ad alias nuptias transire, adeoque, manente vinculo, solvi coniugium tantum possit quoad torum et cohabitationem.

Rursum indissolubilitas spectari potest in matrimonio fidelium vel iam consummato, vel rato tantum necdum consummato; illud indissolubile prorsus est, hoc quandoque dissolvi potest.

Praetermissa vero disceptatione, utrum matrimonia infidelium, quae *vera* sunt, sed *non rata*, per professionem christianae religionis dissolvi possint nec ne, cum de ea, quantum opus erat, alias disseruerimus (1), plures sunt agitandae quaestiones circa coniugia fidelium sive quoad dissolutionem perfectam, sive quoad imperfectam. Ex his aliae sunt theoreticae, aliae practicae.

Ad quaestiones theoreticas revocamus indissolubilitatem

(1) In *Praelect. theolog. trat. De matrim. cap. II. prop. II.* nec non in superiore libro quoad dispensationes.

perfectam spectato iure naturae et lege Mosaica. Inter practicas recensemus ius evangelicum et ecclesiasticum tam relate ad indissolubilitatem perfectam, quam ad imperfectam; quae quidem quaestiones non levis sunt momenti tum ob novatorum potissimum, quos *sacrorum emendatores* vocant, placita, tum ob Graecorum doctrinam et praxin; tum etiam ob leges quasdam civiles pluribus in regionibus diversisque temporibus hae de re constitutas; tum denique ob incredulorum impiorumque hominum conamina, qui una cum non paucis sive communistis, sive etiam theologis, saltem nomine tenus, catholicis adversus Ecclesiae doctrinam indentidem insurrexerunt.

Primum itaque de indissolubilitate agemus christiani matrimonii iam consummati; deinde de imperfecta dissolutione coniugii, seu potius de coniugum divisione quoad torum et habitationem disseremus; denique matrimonium ratum et nondum consummatum solvi quandoque posse ostendemus.

Porro indissolubilitas coniugii spectari potest, ut innuimus, ratione habita sive legis naturae, sive legis scriptae, sive legis evangelicae.

Num divortium quoad vinculum, seu dissolubilitas perfecta iure naturae vetita sit an indulta, disceptatio viget inter iuris naturalis interpretes. Idem dic quoad dissolubilitatem coniugii in lege Mosaica, circa quam non minima agitur controversia inter theologos. De dissolubilitate in lege evangelica nulla quidem inter christianos doctores movetur quaestio, cum ratum exploratumque sit penes cordatos catholicos doctores omnes, a Christo sublatam esse omnem divortii causam; ast gravis magnoque animorum aestu agitata est, et adhuc agitur quaestio inter catholicos et novatores, item inter catholicos et Graecos, ac tandem inter catholicos et pseudo-politicos circa coniugii dissolutionem ob adulterium.

Cum nobis proposuerimus in altera huius tractationis parte pro viribus controversiam hanc sub omni respectu expendere atque complecti, hinc singulis capitibus examini subiiciemus, quae in controversiam veniunt sub multiplici respectu, ita

tamen, ut brevius absolvamus ea, quae mere theoretica sunt circa ius naturae, et circa ius antiquum legis Mosaicae, quo diligentius quaestiones sub lege evangelica tum adversus novatores, tum adversus Graecos, tum adversus pseudo-politicos versemus, ut sartam tectamque catholicae Ecclesiae doctrinam et praxim habeamus.

CAPUT I.

De indissolubilitate matrimonii iuxta legem naturalem, Mosaicam et evangelicam.

ARTICULUS I. — De Matrimonii indissolubilitate spectato iure naturae.

Consummato etiam matrimonio, coniugale vinculum dissolubile esse, seu admittere posse divortium cum potestate aliud coniugium ineundi, non pauci scriptores ratione habita solius legis naturalis edixerunt vel *absolute*; vel saltem in *peculiaribus rerum adiunctis*.

Prae caeteris *absolute* dissolvi posse coniugium, contendunt Henet in Galliis (2), nec non Ben. Leon. Werkmeister (3), ac Adamus Braun (4) in Germania; pseudo-politici passim ac pseudo-philosophi, inter quos eminent Bentham anglus (5), Ferrarri Italus, iam pridem professor in Parisiensi academia, communismi et socialismi fervens promotor (6) ac generatim omnes

(2) In op. cui tit. *Du divorce* I. vol. in-8. 1785. Adversus quem scripserunt D. Chapt. de Restignac morte mulctatus die 2 vel. 3 Septembr. an. 1792. ab impiis reipublicae gallicanae primoribus. Is igitur publici iuris fecit op. *Accord de la révélation et de la raison* duob. volum. in-8. 1770. Nec non Barruel: *Lettres sur le divorce à un député de l'assemblée nationale* vol. un. in-8. 1788.

(3) Apud Roskovány, qui plures auctores divortii patrocinatores in Germania recenset in op. cit. *De matrimon. in Ecclesia catholica* tom. II. *De indissolubilit. matrimon.* Augustae Vindelicor. 1840, pag. 28 seqq.

(4) In peculiari dissertat de hoc argumento, quem impugnavit Iacobi in op. *Indissolubilitas vinculi matrimonialis*, Moguntiae 1788. vol. un. in-8.

(5) *Oeuvres de I. Bentham jurisconsulte anglais. Traités de législation civile et pénale*, Bruxelles 1829. Troisième partie ch. V. *Du Mariage* sect. II. *Pour quel temps? Examen du divorce*. pag. 116 suiv.

(6) *Filosofia della rivoluz.* ed. di Londra 1851, p. 188. Cynicus hic auctor undique verrere non erubuit sordes scriptorum Germaniae et Galliae, qui notionem matrimonii penitus everterunt. Cf. de hoc auctore cl. Emil. Avogadro

adstipulatores communismi et socialismi pro hac doctrina pugnarunt ac pugnant (7).

Dissolvi autem posse saltem in peculiaribus rerum adiunctis iure naturae coniugium, illi omnes tuentur, qui propugnant infidelitatem in coniugio seu adulterium causam esse perfectae dissolutionis etiam in religione christiana, prout passim docent protestantes plerique omnes, de quibus suo loco agemus. Sane Pufendorfius hanc quaestionem expendens, quamvis indefinite minime admittat dissolutionem coniugii, tamen cum agitur de adulterio illo interveniente, coniugium *iure naturae* dissolvi posse profitetur scribens: « Divortii iusta causa erit, si » uxor alteri corporis sui copiam faciat, et quidem ultro; » imo etiam praeter adulterium, alias quoque causas divortii ex eodem iure subnectit: « Inde saltem, inquit ex mero iure naturali alter » coniugum *vinculo* liberabitur propter malitiosam alterius » desertionem, et pertinacem atque ultroneam debiti coniugalis » denegationem (8). »

Iurisconsulti, dum ex solo rationis lumine quaestionem hanc agitant, in diversas pariter abiire sententias, aliis contententibus ita indissolubile esse coniugii vinculum, ut nullo unquam in casu dirumpi posse censeant; aliis vero affirmantibus non modo posse, sed debere etiam pluribus in casibus connubium dissolvi, quod secus iniustum ac importabile iugum foret (9).

Philosophi inter ethnicos sapientissimi matrimonii contrac-

Teorica dell' Istituzione del matrim. Torino 1855. tom. I. cap. 7. et alibi passim.

(7) Cf. J. I. Thonissen *Le socialisme depuis l'antiquité jusqu'à la constit. française* du 14 Jan. 1852. duob. vol. in 8. Louvain 1852. Nec non Auct. op. *Le communisme et ses causes* duob. vol. in 8. Avignon. 1848 et 1849.

(8) Sam. L. B. A. Pufendorf. *De iure naturae et gentium*. Francof. 1759. tom. II. lib. VI. c. 1. *De matrim.* § 21. qui ex principiis suae sectae iudicavit de iure naturae. Eadem ratione se gesserunt Heineccius ac Seldenus, qui praeterea valde se propensiores praebuerunt ad solvenda coniugia iuxta naturae ius. Cf. *La scienza del diritto pubblico del signor D. Damiano Romano, ovvero la scienza del diritto della natura e delle genti*. Napoli 1765. tom. II. part. II. *Della Morale*. Dissert. II. pag. 35 seqq.

(9) Horum prolixum elenchum exhibet Roskovány, op. cit. in *Hist. litteraria* § 2 seqq. et iterum in *Doctrina rationis* § 54 seqq.

tum indissolubilem esse non censuerunt, sed licita existimarunt repudia, ut constat de Platone (10), Catone (11), Tullio (12); deque iurisconsultis Paulo, Caio, Ulpiano (13), aliisque teste Plutarcho (14).

Inter protestantes alii affirmant, ex solo etiam iure naturae matrimonium esse perpetuum; inter quos Puffendorfius, licet, ut nuper vidimus, exceptiones aliquot admittat, tamen generatim ait: « Nec minus natura tam aeternae coniunctionis ostendit » matrimonium debere esse perpetuum (15); » eidemque sententiae adstipulantur Heineccius (16), Kemmerichius (17), alique. Sed alii indissolubilitatem ex iure potius positivo deducunt, uti Thomasius, Weherus, Wernherus, Fredericus Ludovici, alique bene multi (18).

Sed haec heterodoxorum doctrina confundenda non est cum sententia gravissimorum quorundam theologorum Ecclesiae catholicae. Hi enim etsi matrimonium, spectata sola naturali lege, solvi aliquando posse defendant; id tamen non faciunt, ut eius indissolubilitatis legem impugnent vel laxent, sed quod eam iure divino positivo, atque potissimum propter sacramenti rationem datam esse arbitrantur. Neque ut illi, de quibus supra, multis et obviis de causis, humana maxime auctoritate connubium dirimi posse statuunt; sed eius nexum solo naturae iure non ita

(10) Lib. I. *De legibus*. Dial. II.

(11) Apud S. Augustin. *De bono coniugali* cap. XVIII. et in lib. *De fide et operib.* cap. VII.

(12) Apud S. Hieronym. lib. I. advers. Iovinian. n. 48. Notum est eius repudium Terentiae, quae postea nupsit secundo Sallustio, Ciceronis inimico, ac tertio Messallae Corvino.

(15) Lib. I. 2. De fin. ff. *De divortiiis*.

(14) *Quaestiones Romanae*. opp. ed. Gulielmi Xylandri interpr. tom. II. pag. 276 seq. Francof. 1599.

(15) *De officiis hom. et civis*. lib. II. c. 2. §. 5 item *De iure nat. et gent.* lib. VI. c. 1.

(16) *Elem.* lib. II. c. 2. §. 449.

(17) *Elem.* lib. II. c. 2. §. 4.

(18) Apud Schwarz *Institut. iur. natur et gent.* part. II. tit. I. Instat. § 1.

firmum esse, ut nulla de causa, etiam divina dispensatione, solvi queat.

Hoc igitur sensu Sanchez (19), Bellarminus (20), Swartz (21), alique negant indissolubilitatem coniugii ex iure naturae provenire. At longe plures (22) contendunt, eam ex solo etiam iure naturali satis probari: tales sunt Lyra, Abulensis, Sotus, Covarruvias, Corduba, Guttierrez, Ledesma, Lopez (23), alique.

Hae sententiae sin minus ad concordiam revocari, saltem conciliari aliquo modo possunt, si accurate primarii iuris naturae praecepta a secundariis distinguantur, quemadmodum nos etiam praestitimus in priore huius libri sectione, dum de unitate matrimonii dissereremus. Hac distinctione posita, haec statui posse videntur: 1. legem indissolubilitatis non pertinere ad primaria atque essentialia praecepta naturae, qua concessione aliquid damus iis, qui sententiam negantem tuentur: et 2. addimus eam indissolubilitatem iure naturae esse omnino consentaneam; atque adeo 3. ex iure secundo profluere.

Et sane ad primum quod attinet, indissolubilitatem omnimodam esse necessario atque essentialiter a iure naturae praeceptam probari non potest: imo spectata natura matrimonii non semper dissolutio illi videtur adversari. Etenim ad duo potissimum institutum est matrimonium in officium naturae, ad speciei conservationem ac proinde prolis procreationem atque educationem. Iam vero neuter interdum finis obtineri potest, quum uxor est sterilis, vel quum morbus diuturnus matrimonii usum intercipit. Quomodo vero solo rationis lumine evinci po-

(19) Lib. II. disp. 15 qui novemdecim pro hac sententia auctores adducit.

(20) *De matrim.* cap. IV. n. 2.

(21) *Instit. iuris publ. univers. nat. et gent.* part. II. tit. I. n. 3 seqq. ubi plures etiam protestantes pro eadem sententia allegat.

(22) Prout testatur S. Alphonsus *De matrim.* n. 156., qui magno numero adducit auctores pro hac sententia contra Sanchez. Ast. non videtur satis discernere ius naturale stricte sumptum, primarium atque essentialiter a secundo: qua distinctione facta, forte discrepantes sententiae conciliari possunt, ut videmus.

(23) Apud Sanchez lib. II. disp. 15. n. 4 seqq.

terit in utroque aut in alterutro casu ius naturae ad perpetuam continentiam aut ad prolis privationem obligare, dissolutionemque coniugii esse essentialiter malam? Hinc Bellarminus: « Si consideres, inquit, matrimonium ut officium naturae ad » propagandam sobolem, aegre reddi potest ratio, cur ob sterilitatem coniugis non liceat eam dimittere aut aliam ducere. Si » consideres matrimonium ut est in remedium contra fornicationem institutum, cur non poterit uxor perpetuo morbo laborans dimitti, cur non poterit alia duci (24)? » Quod si secundarii matrimonii fines spectantur, cuiusmodi sunt remedium concupiscentiae, mutuuum subsidium, et si quae sunt alia, ea non semper nec necessario perpetuitatem coniugii flagitant, neque ostendunt eam esse a iure naturae stricte praeceptam.

Praeterea certum est, Deum interdum, imo saepius, ut videmus, hac in re dispensasse, dissolutionemque vinculi coniugalis permisisse. Ergo evidens est non esse coniugium ita firmum, spectato iure naturae, ut nunquam possit dissolvi: si enim dissolutio stricto et primario naturae iuri opponeretur, ea utpote essentialiter ac semper mala, nunquam a Deo permitti posset. Iam vero constat ex Bibliis, eam fuisse permissam in lege Mosaica; imo certum est etiam nunc consummata ipsa infidelium coniugia ex Dei voluntate quandoque dissolvi. Si qua igitur est naturalis lex indissolubilitatis, ea non pertinet ad ius naturae primarium atque essentialiter.

Pronum vero est ostendere, eam esse naturali iuri prorsus consentaneam, adeoque ad ius naturale secundarium pertinere. Id satis suadet ipsa societatis coniugalis natura, quae iuxta rationalis naturae dictamina debet iniri. Siquidem ratio suadet, societatem coniugalem perpetuitatem indissolubilitatemque exposcere. Nam, cum sese sponsi huic societati mancipant, natura duce et auctore ex affectus vehementia in perpetuum se obstringere intendunt, ac firma voluntate individuum vitae consuetudinem ducere eligunt. Prolis non modo procreatio, sed physica

(24) *De matr.* cap. IV. n. 2.

quoque ac moralis institutio eandem indissolubilitatem permanentem postulat; amor ipse instinctivus, ut ita dicam, parentum erga liberos, quos communiter procreant, ad eam inducit; amor liberorum pariter erga parentes; ac demum parentum ipsorum indigentia cum ad aetatem perveniunt, in qua sibi providere amplius nequeunt, quum soboles vices rependere debeat parentibus pro bonis, quae per illos adeptae est, nuptiarum perpetuitatem exposcunt (25). Quae quidem omnia rationis dictamina haud parum labefactantur, si inita coniugia possent ex contrahentium voluntate et electione dissolvi.

Verum hanc ipsam naturae intentionem ad coniugii perpetuitatem publicae societatis bonum mirifice confirmat. Siquidem ex mutua coniugum separatione suapte natura oriuntur familiarum dissidia, simultates, odia ob utriusque coniugis relationes, amicitias, affinitates, quae temporis progressu non modicum detrimentum afferrent publico societatis bono, eique dissolutionem pararent; contra vero indissolubile coniugii vinculum familiarum amorem erga patriam fovet (26). Publica item honestas non parum laederetur, immo vero etiam pessumderetur, ubi semel obtineret inter cives progressiva eiusmodi coniugiorum dissolutio, quae necessario induceret in foedam morum corruptionem. Quapropter, cum homo natura sua vocatus sit ad publicam societatem, haec autem floreat animorum unione inter cives et morum probitate, pronum est inferre divortium vitae sociali atque idcirco iuri naturali haud esse consentaneum (27).

(25) Quae paucis verbis complexus est Romagnosi scribens: « In questa politica fisiologia la famiglia si comincia col matrimonio, si prosegue colla educazione, e si finisce coll'assistere alla vecchiezza. » *Inst. di civ. fil.* tom. I. pag. 451. et tom. VI. c. 5. §. 5.

(26) Hinc ipse Heeren in op. *De la polit. et du comm. des anciens.* Didot 50. pag. 78. tom. I. affirmavit, quod « Chez les peuples civilisés d'Europe l'attachement à la famille enfantait l'amour de la patrie. »

(27) Cf. Taparelli *Saggio teoretico di diritto naturale.* Diss. VII. c. 5. n. 1507 seqq.

Barruel Epist. s. cit. his verbis damna divortii exponit: « Le bonheur de l'état

Atque exinde factum est, ut quo nationes ad divortia magis proclives sese ostenderunt, eo etiam magis penes eas increceret morum corruptio, et e converso, quo magis nationes corruptae essent, eo faciliores ac propensas se ad divortia perhibuerunt. Duo enim haec inter se iuncta pari gressu progrediuntur.

Haec sane praecipua assignatur ratio corruptelae Romanorum, quod ita levibus, aut nullis de causis divortia apud eos frequentarentur contra instituta maiorum, de quibus Tertullianus scripsit: « Ubi est illa felicitas matrimoniorum de moribus » utique prosperata, qua per annos ferme sexcentos ab Urbe » condita nulla repudium domus scripsit? Nunc in foeminis » prae auro nullum leve est membrum; prae vino nullum liberum est osculum: repudium vero, iam et votum est, quasi » matrimonii fructus (28). » Imo vero res eo devenerat, ut Seneca scribere non dubitaverit: « Numquid iam ulla repudio » erubescit, postquam illustres quaedam ac nobiles foeminae, » non consulum numerosed maritorum, annos suos computant? » Et exeunt matrimonii causa, nubunt repudii? Tamdiu istud » timebatur, quamdiu rarum erat: quia vero nulla sine divortio

» est dans la paix et la concorde des citoyens, dans la bonne intelligence des » diverses familles. Le mariage unissant deux époux, rapproche les parents, les » alliés: en faisant deux heureux, il fera vingt amis. Le divorce viendra, il fera » vingt ennemis mortels; il suscitera les parents, les amis de l'épouse contre » l'époux, contre sa famille et contre ses amis. Le mariage avait confondu les » intérêts, raffermi les fortunes; le divorce viendra diviser les intérêts, renver- » ser les fortunes, élever des discussions, susciter des procès, anéantir des » testaments, et les tribunaux ne retentiront plus que de plaintes contre » l'époux, qui laisse là l'épouse après avoir consumé sa fortune; contre l'é- » pouse, qui laisse là l'époux en redemandant ce qu'elle aura dissipé. » pag. 12.

(28) *Apologet.* cap. VI. ed. Rigalt.

Sane Valerius Max. lib. II. cap. I. n. 4. ita scribit: « Repudium inter uxorem » et virum a condita Urbe usque ad vicesimum et quingentesimum annum » nullum intercessit. Primus autem Sp. Carvilius uxorem sterilitatis causa di- » misit. Qui quamquam tolerabili ratione motus videbatur, reprehensione tamen » non caruit, quia nec cupiditatem quidem liberorum coniugalis fidei praeponi » debuisset arbitrabantur. » Eadem confirmat A. Gellius lib. IV. c. 5. Si excipias paucos annos; item Servius Sulpit. aliique. Cf. valer. Maxim. cum notis variorum, Lugdun. Batav. 1660.

» acta sunt, quod saepe audiebant, facere didicerunt (29), » ut alia praeteream documenta, quae facile congeri possent, ad ostendendum in quantam morum corruptionem Romana respublica cecidisset (30). Praecipua haec causa extitit ruinae et casus tantae reipublicae. Id ipsum contigit in Galliis, quum sub finem seculi elapsi sub Ludovico praesertim XV. et XVI. morum foeditas longe lateque diffusa est; exinde enim coepere divortia passim obtinere, lege etiam sancita et cohonestata in cuius schemate duodecim vinculi coniugalis dissolvendi motiva, seu causae propositae sunt (31).

Tum igitur ius individuale, tum ius domesticum, tum denique ius publicum conspirant in damnando divortio, adeoque in sancienda perpetua indissolubilitate coniugii. Nemo proinde negaverit, eam iuri naturae maxime consentaneam esse (32).

(29) *De beneficiis*, lib. III. c. 16. ed. Morelli. Paris. 1615.

(30) Nota est censura Iuvenalis, Satyr. VI. v. 142 seqq.

- « Cur desiderio Bibulae Sertorius ardet?
 » Si verum excutias; facies, non uxor amatur.
 » Tres rugae subeant, et se cutis arida laxet,
 » Fiant obscuro dentes oculique minores;
 » Collige sarcinulas, dicet libertus, et exi:
 » Iam gravis es nobis et saepe emungeris, exi
 » Ocius et propera: sicco venit altera naso. »

ed. Taur. Alia eiusmodi cf. apud Puffendorf. loc. cit. Caeterum ut pateat quousque devenerit Romae corruptio, ex quo divortia obtinuerunt, cf. *Annales de Philosoph. chrétien.*, tom. VIII. pag. 30 seqq. ed. 2.

(31) Cf. Barruel lit. cit. *Sur le divorce*, pag. 51. ubi eas singillatim recenset. Fuerunt autem 1. *La mort civile*; 2. *la condamnation à une peine infamante*; 3. *la prison de longue durée*; 4. *la captivité*; 5. *l'expatriation forcée ou volontaire, ou la disparition d'un des conjoints*; 6. *l'infécondité*; 7. *une maladie incurable*; 8. *la démence*; 9. *un crime quelconque*; 10. *l'adultère*; 11. *le désordre extrême*; 12. *l'incompatibilité des caractères*.

(32) Quod quidem non diffitetur vel ipse Bentham, etsi maxime dissolutioni coniugii patrocinetur; sic enim scribit op. et loc. cit. « Le mariage à vie est » donc le mariage *le plus naturel*, le plus assorti aux besoins, aux circonstances » des familles, le plus favorable aux individus pour la généralité de l'espèce. » N'y eût-il point de lois pour l'ordonner, c'est-à-dire, point d'autres lois que » celles qui sanctionnent les contrats, cet arrangement serait toujours le plus » commun, parce qu'il est le plus convenable aux intérêts réciproques des

Ast hic non subsistimus, sed alterius progrediendo affirmamus tertio loco, indissolubilitatem societatis coniugalis a naturae lege constitui, atque illius dissolutionem damnari.

Etenim quod natura suadet, eique maxime conveniens est, cuiusmodi esse vidimus firmitatem coniugalis vinculi, quod impellente veluti natura nativo quodam rationalique instinctu homines appetunt; quod ad singulorum non minus quam ad familiae ac societatis felicitatem ac bonum est unice conducens, id a naturae lege proficisci censendum est. Iam vero ex hactenus allatis rationum momentis, huiusmodi est coniugii indissolubilitas; ergo a naturae lege repeti debet indissolubilis coniugii firmitas. Siquidem hoc est aptum criterium ad dignoscendum, quid naturae lex praecipiat, quid vero vetet: praecipit nimirum perpetuitatem, vetat autem dissolutionem coniugii.

Revera ex communi hominum sensu, qui usu non sit corruptus, coniugii dissolutio aliquid exhibet foedum et iuri ipsi naturae contrarium. Hinc etiam SS. Patres rationibus ab ipsa rei natura petitis ostendere consueverunt foeditatem divortii, quod lege evangelica prorsus sublatum est. Sufficiat hic afferre praeclarissima Ambrosii verba: « Noli ergo uxorem dimittere, ne » Deum tuae copulae diffitearis auctorem. Etenim si alienos, » multo magis uxoris debes tolerare et emendare mores. . . . » Quo cum parvulis foeta dimittitur? Quo titubanti vestigio » grandaeva detruditur? Durus, si excludas parentem, pignora » teneas, ut ad contumeliam charitatis, addas etiam pietatis » iniuriam; durus, si propter matrem etiam filios pellas; cum » magis redimere a patre liberi debeant culpam parentis. Quam » periculosum si fragilem adolescentulae aetatem errori offeras? » Quam impium, si eius destituas senectutem, cuius defloraveris iuventutem? Ergo inhonoratis stipendiis et veteranorum » imperator dimittat inglorium, atque imperii sui possessione » detrudat: et rusticum laboris sui effectum agro suo propulset

» époux. L'amour de la part de l'homme, l'amour et la prévoyance de la part » de la femme, la prudence éclairée des parents et leur affection, tout court à faire imprimer le caractère de perpétuité au contract de cette alliance.»

» agricola? An quod in subditos nefas est, in comparem fas
 » est?... Audi legem Domini, cui obsequuntur, etiam qui leges
 » ferunt, quae Deus coniunxit homo non separet. Sed non so-
 » lum hic coeleste praeceptum, sed quoddam etiam opus Dei
 » solvitur. Poterisne, oro, liberos tuos, vivente te, esse sub
 » vitrico; aut incolumi matre, degere sub noverca? Pone, si
 » repudiata non nubat. Et haec viro tibi debuit displicere, cui
 » adultero fidem servat? Pone, si nubat. Necessitatis illius
 » tuum crimen est, et coniugium quod putas, adulterium
 » est (33). » Itaque ipsa duce ratione satis ostenditur legem
 naturae indissolubilitatem coniugii praecipere, ac dissolutionem
 vetare, adeoque non debet coniugii perpetuitas ex solo positivo
 iure deduci.

Urgent nonnulli omnem coniugii firmitatem ex eo praecepto
 positivo pendere: *Quod Deus coniunxit homo non separet*, et ex
 Christi voluntate, qui ad sacramenti dignitatem matrimonium
 evexit; simulque indissolubilitatis omnimodae legem tulit; hinc
 est, inquiunt, quod vel ipsi Christi discipuli, cum eum dicentem
 audissent: *Qui aliam duxerit, moechatur*, seu quum legem in-
 dissolubilitatis primum ferri intellexissent, scandalizati sunt,
 uti expendit Sanchez (34), ac dixerunt: « Si ita est causa ho-
 » minis cum uxore, non expedit nubere, » quod non dixissent,
 si indissolubilitatem scivissent ex ipso iure naturae, non autem
 ex novo difficilique divino praecepto repetendam esse.

Ast ut hinc exordiamur, mirum non est Christi discipulos in
 ea verba prorupisse: cum enim essent assueti legi Mosaicae,
 quae repudium permittebat, percelli utique ex Christi sententia
 debuerunt: legem itaque Mosaicam menteolvebant, at de lege
 naturae verisimilius est ne cogitasse quidem. Christus vero non
 novam tulit legem, sed solum abstulit repudii permissionem,
 matrimoniumque ad pristinum statum revocavit, prout ipsa rei
 natura postulabat, atque idcirco ea verba: *Quod Deus coniunxit*,

(33) Lib VII. in Luc. n. 4-6. Opp. ed. Maur. tom. I. col. 1471.

(34) Sanchez fuse hac de re agit, et haec aliaque urget lib. II. *De matr.*
disp. 13.

homo non separet, vel intelligi debent de praecepto non positivo
 sed naturali, prout Deus est auctor naturae, vel de praecepto
 utique positivo, sed quo obligatio non inducitur primum, at
 confirmatur et roboratur. Ita etiam institutione sacramenti Chris-
 tus matrimonii indissolubilitatem sanxit, confirmavitque, ut infra
 videbimus; quam etiam coniugalis societatis natura, prout a
 Deo naturae auctore pendet, postulabat.

Quod si ex naturae lege indissolubilitas vinculi coniugalis
 dimanat, non igitur, quemadmodum quidam pseudophilosophi
 affirmant, ex mera contrahentium electione privataque volun-
 tate, aut ex institutione magistratuum civilium, seu humani
 cuiusvis legislatoris ea repeti potest, aut debet. Quapropter, ut
 hoc etiam hic obiter innuamus, contra legem naturae agunt,
 qui coniugia dissolvunt, nulliusque roboris civilia aut politica
 statuta sunt, quae matrimonii consummati dissolutionem qui-
 buscumque tandem in casibus audent decernere (35).

Ex his quae diximus praeoccupata sunt argumenta praecipua,
 quibus quidam patrocinatores dissolutionis coniugalis persuadere
 nisi sunt, spectato solo naturae iure, omnimodam perpetuam-
 que coniugii firmitatem statui non posse.

Ipsi enim eam impetunt in primis ex contractus natura,
 qui, cum voluntarius sit et ex electione, admittere potest
 condiciones, quas contrahentes apponant, prout fit in con-
 tractibus caeteris, adeo ut ex gr. se iungant tantummo-
 do ad praefinitum tempus, nempe usque ad proles procrea-
 tionem, eiusque physicam ac moralem institutionem, et non
 ulterius; aut dummodo uxor sit foecunda; aut etiam non inter-
 cedat ex alterutra parte infidelitas sive adulterium; aut denique
 nisi oboriantur rixae, odiaque mutua, ex quibus fiat, ut coniuges
 consistere simul nequeant, aliaque eiusmodi (36).

Enimvero eiusmodi difficultates ex falsa hypothesis oriuntur.

(35) Cf. Taparelli *Saggio etc.* loc. cit. n. 1350.

(36) Haec sunt rationum momenta, quae urget Bentham loc. cit. quaeque
 nos in compendium atque ad praecipua capita redeimus. Ibi quatuor sibi
 proposuit difficultates, quas perperam solvere connititur. Alii deinde ex hoc
 auctore haec ipsa argumenta desumpserunt seu exscripserunt.

Supponunt quippe adversarii, contractum coniugalem eiusdem esse naturae ac contractus caeteri, qui versantur circa res homini obnoxias, cum tamen sit prorsus singularis, sui que generis; et quamvis voluntarie ineatur, conditiones tamen habet, quae non ex arbitrio, sed ex ipsa rei natura necessario dimanant, adeo ut liberum sit matrimonium inire aut non inire, at dissolvendi matrimonii semel initi nulla supersit libertas. Contrahentes praeterea moralem illam unionem coniugalem non sibi solum, sed et toti humanitati, ipsique proinde naturae auctori Deo, pro omni vitae tempore spondent, hinc datum consensum revocare amplius nequeunt (37).

Ex hoc generali principio pronum est inferre, haud esse in potestate contrahentium tempus praefinire circa durationem coniugii. Non enim id pendet a privata ipsorum voluntate, sed a naturae lege, quae ad commune bonum exigit, illud debere esse perpetuum. Privata voluntas, ut in aliis pluribus, sic et in hoc subordinata et obnoxia est voluntati generali naturae, seu potius eiusdem naturae auctori.

Ex eodem principio reicitur altera conditio ex sterilitate deprompta. Nam mali accidentaliter nulla ratio habenda est, quum praevaleret universale bonum. Qui matrimonio se cum altero copulat, illis omnibus legibus se subiicit, quibus eiusmodi status obnoxius est, sive istae faveant sive obsint particulari contrahentium bono.

Idem dic de infidelitate, si qua contigerit; haec enim, ut suo loco videbimus, praebet quidem ius se ab infideli coniuge separandi, sed non ita ut dirumpatur maritalis societatis vinculum; alioquin via ampla pateret innumeris prope abusibus, atque immoralitati omnimoda, ut idoneo pariter loco expendemus. Infidelitas in pactis servandis tunc solum ius dat resiliendi, quum tertii ius non laeditur, secus vero cum tertius damnum pateretur, aequitas ac iustitia hoc in casu non sinit contractum discindi ab eoque resilire. Iam vero eiusmodi

37) Cf. Roskovány *De indissolub matr.* Augustae Vindelic. 1840. § 56. pag. 58.

damnum in coniugii dissolutione multiplici ex capite proveniret. Coniuges enim vinculum contraxere coniugale ad procreandos instituendosque filios Deo ac societati; at vero filiis, religioni societatique damnum ex solutione coniugii immineret (38).

Neque ius tribuunt solvendi coniugii aut rixae, aut odia mutua; alioquin non iam rationis ductu, sed cupiditatis utilitatisque personalis contractus iniri convinceretur. Ecquis porro diceret posse militiam deserere ob incommoda, quae in illa professione inveniuntur? Idem dic de quolibet statu, cui quis praesertim libere sese addixit et mancipavit. Ob individuale incommodum aut personalem molestiam resiliri nequit a contracta obligatione, ubi ex eiusmodi egressu damnum tertio immineret, prout diximus soboli, societatique publicae ex coniugii solutione obvenire. Ratio, qua duce initur hic contractus, debet cupiditatibus imperare, eis que fraenum iniicere, atque eas cohibere, ne in malum prosiliant, prout in caeteris omnibus fieri debet (39).

Nec defuit qui opponeret: si res ita se habet, ut cogantur coniuges in eiusmodi statu violento perseverare, gravi homicidii etiam patrandi tentationi exponi possent. Utique fieri id potest in iis, qui solo instinctu cupiditatibusque reguntur, non autem in illis, qui rationis obsequuntur dictamini, prout homines decet, qui lege morali tenentur. Quot tentationes superare homines

(38) Ergo perperam Puffendorf. op. et loc. cit. § 21. concludit: « Ergo divortii iusta causa erit, si uxor alteri corporis sui copiam fecerit; » et paulo post: « Communis pactorum natura est, ut quando una pars conventis non stetit, neque altera amplius teneatur. Et hactenus quidem, ut non solum laesa pars cum perfida coniuge non amplius teneatur cohabitare, sed et laesae parti transire ad secunda vota liceat. »

(39) Ex his diluitur quod Bentham loc. cit. obrudat veluti absurdum, quod in contractu coniugali ineundo clausula includatur de perpetuitate; postquam enim constituit iuxta naturae votum esse coniugii perpetuitatem, subdit: « Mais que penserait-on si la femme y ajoutait cette clause: Il ne me sera pas libre d'être quitte de toi, dussions-nous arriver à nous haïr autant que nous nous aimons à présent? — Une telle condition paraît un acte d'ineptie: elle a quelque chose de contradictoire et d'absurde, qui choque au premier coup d'œil: tout le monde s'accorderait à regarder un pareil vœu comme téméraire et à penser que l'humanité doit le faire abolir. »

debent in tot, quibus premuntur, difficultatibus? Alioquin viam latissimam omnibus facinoribus aperire deberemus, ne homines tentationibus obiicerentur: quod nemo sanus dixerit unquam.

Omnibus igitur rite perpensis patet, matrimonii indissolubilitatem non esse quidem naturae praeceptum primum, sed naturali iuri congruere, eique plane esse conformem: immo et ab eodem iure secundo omnino profluere. Si res ita temperetur, diversae theologorum, ut diximus, sententiae conciliari possunt: nam etiam ii, qui ex lege positiva indissolubilitatem coniugii arcessunt, concedunt tandem aliquo modo eam etiam a lege naturae dimanare. Sane Sanchez (40) non modo non inficiatur, sed aperte etiam fatetur. « aliqualem inseparabilitatem esse de natura matrimonii, et ita competere etiam matrimonio » ratio de iure divino et naturali.... et ita tenet etiam S. Thomas » 4. d. 33. q. 2. art. 1. Bellarminus lib. 1. De matr. c. 4. » Ita quidem ipse n. 7. et rursum n. 10. subdit: « Matrimonium » ex se est vinculum perpetuum, nisi a superiore causa derivatur. » Dicit itaque potest discrepantiam sententiae inter theologos hac de re tantam non esse, quanta prima fronte apparet. Quod vero attinet ad pseudo-philosophos, qui indissolubilitatem ipsam impugnant, satis vidimus difficultates quas illi contra, coniugii firmitatem opponunt, non a recta ratione depromi, sed ex cupiditatibus, aut ex systemate potissimum, quod vocant utilitario, quae proinde nullo in pretio haberi debent. Sane videmus illos omnes et solos dissolubilitatem maxime promovere, qui moribus perditum sunt, increduli, rationalistae, pseudo-politici, quorum aliqui eo pervenerunt, ut nedum indissolubilitatem, sed vel ipsam coniugii notionem e medio tollere vellent, ut vago possent frui concubinato, quemadmodum ex historia tum antiqua tum recentiori probari facile posset (41).

Caeterum mirum non est, quod hominum cupiditates effraenisque libido, quae iura omnia perfringunt, vinculum etiam per-

(40) Lib. II. disp. 13.

(41) Cf. Avogadro op. cit. *Teorica dell' istituzione del matrim.* qui innumera prope huius nostrae affirmationis in utraque operis parte documenta profert.

fringere ausae sint connubii, quod tamen ipso rationis lumine indissolubile ostenditur. Matrimonii indissolubilitas sancte servata est ad longum tempus a mundi primordiis, donec pedetentim invalescente morum corruptione apud antiquas gentes divortium introduci coeperit, ac in dies magis augeri ac propagari magis. Sane apud Aegyptios divortium obtinuisse nonnulli contendunt (42). De Graecis vero nullum est dubium. Diversae hac de relatae fuerunt leges, ex quibus aliae habenas magis divortii laxabant, ut apud Cretenses atque Athenienses, qui levissimis de causis divortia indulserunt; quamvis apud hos non sine libello divortii id fieret, in quo eius ratio contineretur, ut si repudiata ad ius provocaret, a summis magistratibus comprobaretur (43). Sic etiam viguerunt hae leges apud Spartanos, etsi raro fierent penes ipsos divortia. Hinc legimus Lysandro multam ob id solum a magistratibus Ephoris nuncupatis irrogatam fuisse, quod divortium fecisset (44). Aristoni tamen indultum fuit ob sterilitatem, qua uxor eius laborabat (45). Arcetius vero a divortiiis faciendis coarctabatur uxores, summo enim dedecori habebatur, si qua uxor maritum desereret. Hinc Medea conqueritur de dura mulierum conditione, quibus nullum remedium erat adversus virorum inclementiam, sed primo maritos maximis opibus comparare cogebantur, deinde vero malam ab ipsis tractationem subire, nulla spe reliqua de illis emendandis, quemadmodum canit Euripides (46). Athenienses tamen

(42) Apud Martorelli *Errori corretti sul divorzio*. Roma 1792. opusc. II. lib. I. c. 2.

(43) Cf. Alex. ab. Alexandro in op. *Genial. dier.* lib. IV. c. 8.

(44) Ibid.

(45) Ut refert Herodotus in *Erato* seu lib. V. c. 63. ed. Scheweihaeuser. Argentorati 1816. qui scribit: « Ita igitur tertiam uxorem, repudiata secunda, » Ariston duxit. »

(46) *Medea* v. 250.

Omnium autem quaecumque sunt animata, et mentem habent,
Nos mulieres sumus, miserima propago,
Quas primum quidem oportet maximis opibus
Comparare maritum, dominumque corporis
Accipere: illo enim malo hoc longe gravius,
Et in hoc maximum periculum, aut malum accipere,

uxoribus potestatem dabant maritos iustis de causis relinquendi; tenebantur vero prius appellare ad Archontem, eique offerre libellum iniuriarum, quas erant perpressae, ut patet exemplo Hipparetis Alcibiadis uxoris apud Plutarchum (47). Matrimonii vinculum saepius solvebatur consensu partium, quibus novas nuptias inire licebat, cuius rei pariter exemplum nobis Plutarchus suppeditat in *Pericle* (48).

Notum est apud Romanos Romulum non modo ius viris dedisse divortium faciendi ab uxoribus, verum etiam eas interficiendi in nonnullis casibus, fac adulterii, ebrietatis etc. (49); dempta facultate uxori dimittendi maritum utcumque vitii irritum. Sexto ab Urbe condita seculo ea lex adhuc perseverabat, teste Plauto, qui floruit an. 553; qui etiam inducit Syram conquerentem de iniusta eiusmodi inaequalitate ac *dura lege* (50). Attamen, ut plus semel adnotavimus, omnium primus, qui inter Romanos divortii libertate usus fuerit, severioribus moribus vigentibus, dicitur fuisse Spurius Carvillus sterilitatis uxoris suae obtentu, et tamen non sine infamiae alicuius nota id peregit; postea vero frequentior usus invaluit. Immo adeo progressa est licentia, ut et uxores viros suos passim repudiarent, et mariti exemplo Graecorum (51) proprias uxores ad tempus aliis cede-

Aut bonum : non enim honesta (sunt) divortia
Mulieribus, neque licet abdicare maritum.

(47) In Alcibiade.

(48) Cf. plura hac de re apud Io. Potterum *Archeolog. graec.* tom. II. lib. IV. cap. 12. Venet. 1754. nec non Meursii *Themidem Atticam* lib. II. cap. 19.

(49) C. apud A. Gellium *Noct. Attic.* lib. X. c. 25.

(50) Plautus in *Mercatore*. Act. IV. v. 794 ita anum Syram loquentem inducit ex recens. I. H. Bothe ed. Taurin. 1822.

Eccestor lege dura vivunt mulieres

Multoque iniquiore miserae quam viri.

Nam vix si scortum ducit clam uxorem suam

Id si rescivit uxor, impune est viro,

Uxor vero si clam domo egressa est foris

Viro fit causa, exigitur matrimonio.

Utinam lex esset eadem, quae uxori est, viro!

(51) Socrates, ut refert Tertullianus *Apolog.* cap. 39. uxorem suam Xantipam Alcibiadi cessit. In nonnullis Graeciae locis uxores a viris mutuo aliis tradebantur Cf. Io. Potterum op. et loc. cit.

rent, ut de Catone notum est, qui Martiam Hortensio concessit. Quae consuetudo, inquit Strabo, *vulgaris fuit* (52) tum apud veteres Romanos tum apud alios plures.

Haec vix indicare placuit, ut pateat, quomodo a tenuibus exorta principiis morum corruptela magis iugiter ac magis dilatetur et crescat, donec ad instar incendii omnia pervadat atque devoret, legisque ipsius naturalis perspicua principia quodam veluti fumo densisque tenebris obvolvatur.

ARTICULUS II.— De Matrimonii indissolubilitate, spectato iure divino positivo, ac nominatim in lege Mosaica.

Quae hactenus constituta sunt circa coniugi omnimodam indissolubilitatem e lege naturae mirifice confirmantur ex iis, quae de primaeva matrimonii institutione in libro Geneseos leguntur. Siquidem ibidem legitur, quod, cum Deus ex Adae costa mulierem condidisset, seu costam aedificasset in mulierem, eamque ante Adae conspectum constituisset, dixerit Adam : « Hoc nunc os ex ossibus meis et caro de carne mea... Quamobrem relinquet homo patrem suum et matrem, et adhaerebit uxori suae, » et erunt duo in carne una (53). » Quae quidem verba ex Dei inspiratione Adam protulisse, non obscure significavit Christus, qui ea Deo ipsi adscripsit, ut postea videbimus.

Interim hic iuvenit animadvertere, 1. allata verba non quidem expressam legem positivam, quam dicunt, prae se ferre, sed tamen satis aperte divinam voluntatem circa rationem naturamque coniugii tunc divinitus instituti significare (54); 2. ad utramque quidem matrimonii proprietatem, unitatis videlicet atque indissolubilitatis verba illa referri, sed ita ut magis directe ad indissolubilitatem quam ad unitatem referantur. Sane Christus ad perpetuum matrimonii vinculum firmandum ea in medium adduxit, ut falsam pharisaeorum sententiam de coniugii dissolubilitate refelleret.

(52) *Geograph.* lib. VII. Cf. etiam Plutarchum in *Demetrio*; et Valerum Max. lib. V. cap. VII. — (53) Genes. II. 23. 24.

(54) Prima lex positiva a Deo data ea fuit, qua esus ex fructu arboris scientiae boni et mali fuit vetitus.